

Olga USINSKIENE

DOCTORAL DISSERTATION

A FRAMEWORK OF CONCEPTS
IN THE MIGRATION DOMAIN
AND THEIR EXPRESSION IN
ENGLISH AND LITHUANIAN

HUMANITIES,
PHILOLOGY (H 004)
VILNIUS, 2024

Olga Usinskiene.

**A FRAMEWORK OF CONCEPTS
IN THE MIGRATION DOMAIN AND THEIR
EXPRESSION IN ENGLISH AND
LITHUANIAN (MIGRACIJOS SRITIES
SĄVOKŲ SISTEMA IR RAIŠKA ANGLŲ IR
LIETUVIŲ KALBOSE): daktaro disertacija,
Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2024,
320 p.**

SIGITA RACKEVIČIENĖ

Mykolo Romerio universitetas

El. paštas: sigita.rackeviciene@mruni.euORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5794-0296><https://doi.org/10.35321/term32-12>

2024 m. rugsėjo 6 d. Mykolo Romerio universitete (toliau – MRU) Olga Ušinskiėnė apgynė daktaro disertaciją *A Framework of Concepts in the Migration Domain and their Expression in English and Lithuanian* (*Migracijos srities sąvokų sistema ir raiška anglų ir lietuvių kalbose*) (mokslinė vadovė prof. dr. Sigita Rackevičienė).

Copyright © 2025 Sigita Rackevičienė. Published by the [Institute of the Lithuanian Language](#). This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](#), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited. // Išleido [Lietuvių kalbos institutas](#). Šis straipsnis yra atviros prieigos, platinamas pagal „Creative Commons“ priskyrimo licencijos sąlygas, leidžiančias neribotai naudoti, platinti ir atkurti turinį bet kokioje laikmenoje, nurodant autorių ir šaltinį.

Gauta / Received: 2025-03-27. **Priimta / Accepted:** 2025-04-03.

Disertacijoje O. Ušinskienė, remdamasi šiam tyrimui sukurtų dvikalbių anglų ir lietuvių kalbų tekstynų duomenimis, sumodeliavo migracijos srities sąvokų sistemą ir sugretino kalbines raiškos priemones, vartojamas jų pavadinimams sudaryti. Taigi disertacija skirta dviejų migracijos srities dimensijų analizei: konceptualiosios dimensijos analizei, kuria buvo siekiama sukurti konceptualiuosius sąvokų ryšiais pagrįstus modelius ir atskleisti pagrindinius šios srities procesus, bei lingvistinės dimensijos analizei, kuria buvo siekiama nustatyti kalbines raiškos priemones, vartojamas šios srities sąvokoms pavadinti.

Tyrimo tikslais buvo sukurti du dvikalbiai tekstynai, sudaryti iš tarptautinių ir nacionalinių migracijos klausimams skirtų dokumentų: lygiagretusis tekstynas (apie 1,5 mln. žodžių) ir lyginamasis tekstynas (apie 2,2 mln. žodžių). Iš tekstynų išrinkti 388 angliški ir 376 lietuviški sąvokų pavadinimai. Disertacijoje sąvokų pavadinimai apima daiktavardines frazes, funkcionuojančias kaip terminai, terminų junginius ir migracijos sričiai aktualius tikrinius pavadinimus. Be to, siekiant kuo geriau suprasti sąvokų turinį, buvo išrinkti papildomi duomenys: kiekvienai sąvokai iš tekstynų išrinkti informatyvieji kontekstai, o iš specializuotų žodynų ir terminų bazių – apibrėžtys. Sukurti tekstynai ir jų metaduomenys saugomi MRU „SharePoint“ svetainėje (nuoroda į svetainę pateikta disertacijos pirmajame priede), o visi surinkti ir susisteminti terminologiniai duomenys pateikti disertacijos antrajame priede, kurio apimtis 136 p.

Disertacijos įvade apibrėžiami svarbiausi tyrimo parametrai bei disertacijos mokslinis naujumas, vertė ir praktinis rezultatų pritaikymas. Autorė pažymi, kad disertacija reikšminga keliais aspektais: 1) atliktas terminologinis tyrimas prisideda prie tekstynais grįstų anglų ir lietuvių kalbų terminologinių tyrimų lauko, papildydamas jį dar viena specializuota sritimi – migracija; 2) sąvokų ryšiais pagrįstas sąvokų sistemos modeliavimas, pirmą kartą atliktas remiantis dvikalbiais migracijos srities anglų ir lietuvių kalbų duomenimis, yra reikšmingas specializuotų sričių konceptualiosios dimensijos tyrimams; 3) kognityvinės lingvistikos principais pagrįsta sąvokų pavadinimų darybos analizė yra svarbi gretinamiesiems terminijos lingvistinės dimensijos tyrimams; 4) bendroji tyrimo metodika, pagrįsta žinių ir leksikos analize grindžiamų prieigų sujungimu, prisideda naujomis metodinėmis įžvalgomis ir perspektyvomis prie lietuvių kalbos terminologinių darbų plėtros.

Pirmojoje disertacijos dalyje pateikiami bendrieji teoriniai tyrimo aspektai. Pristatomos pagrindinės terminologijos mokslo prielaidos, kurios yra aptariamose fundamentaliuose terminologijos darbuose ir terminologijos klausimams skirtuose ISO standartuose. Detaliai aprašomos dvi pagrindinės disertacijos tyrimo prieigos – žinių analize grindžiama (onomasiologinė) prieiga ir leksikos analize grindžiama (semasiologinė) prieiga. Aptariami šių prieigų principai ir svarbiausios terminologijos mokyklos, plėtojančios šias prieigas savo darbuose. Pirmosios dalies pabaigoje paaiškinama, kaip šios dvi prieigos taikomos, atliekant disertacijos tyrimą, ir kurie jų aspektai svarbiausi, analizuojant sąvokinę bei lingvistinę migracijos srities terminijos dimensijas.

Antrojoje disertacijos dalyje pristatomi lygiagretusis ir palyginamasis migracijos srities tekstynai, jų kūrimo ir terminologinių duomenų gavybos procesai. Pirmiausia aptariami lygiagrečiųjų ir palyginamųjų tekstynų privalumai ir trūkumai bei pagrindžiama, kodėl išsamiam terminologiniam tyrimui atlikti reikia abiejų tipų tekstynų. Detaliai pristatomi tekstynų kūrimo etapai ir tekstynų sudėtis. Tekstynai sudaryti iš tarptautinių ir nacionalinių organizacijų dokumentų. Pirmiausia atlikta detali tarptautinių organizacijų ir jų dokumentų analizė bei atrinkti tyrimui reikalingi dokumentai. Juos sudaro tarpvyriausybinių organizacijų (Jungtinių Tautų, Europos Tarybos ir Europos Sąjungos bei joms pavaldžių organizacijų) teisinę galią turintys ir jos neturintys dokumentai (konvencijos, pirminės bei antrinės teisės aktai, rekomendacinio pobūdžio dokumentai, ataskaitos ir kt.). Tuomet išanalizuoti Lietuvos Respublikos ir Jungtinės Karalystės nacionaliniai teisės aktai. Lygiagretusis tekstynas sudarytas iš dokumentų, kurie buvo prieinami originalo kalba ir vertimo kalba (tai daugiausia tarptautinių organizacijų dokumentai), o palyginamasis tekstynas – iš dokumentų, kurie buvo prieinami tik originalo kalba (tai daugiausia nacionaliniai dokumentai). Disertacijoje pristatomos surinktų dokumentų metaduomenų kategorijos bei tekstų apdorojimo ir sukėlimo į *Sketch Engine* programinę įrangą darbai. Tuomet aprašomi terminologinių duomenų gavybos ir ekvivalentų nustatymo principai. Pristatomi programinės įrangos *Sketch Engine* įrankiai, naudoti surenkant tyrimui reikalingus anglų kalbos duomenis: sąvokų pavadinimus ir informatyviuosius kontekstus, reikalingus sąvokų turiniui ir ryšiams nustatyti. Aptariamos lietuviškų ekvivalentų nustatymo procedūros lygiagrečiajame ir palyginamajame tekstynuose bei joms naudoti *Sketch Engine* įrankiai.

Trečioji disertacijos dalis yra skirta migracijos srities konceptualiajai dimensijai: teoriniams ir metodiniams analizės principams bei migracijos srities sąvokų sistemos modeliavimui ir kiekvieno sistemos sudarančio modelio detaliai pristatymui.

Pirmajame trečiosios dalies skyriuje pristatomi sąvokinės analizės principai. Aptariama apibrėžčių reikšmė sąvokų ryšių tyrimams, aprašomos skirtingos sąvokų ryšių klasifikacijos, daugiausia dėmesio skiriant ISO standartuose ir mokslininkės Anitos Nuoponnen pateikiamoms sąvokų ryšių tipologijoms. Taip pat aptariamos sąvokų kategorijos, apibrėžtos mokslininko Juano C. Sagerio ir Granados universiteto mokslininkų grupės „LexiCon“ darbuose. Pristatomos sąvokų kategorijos, į kurias skirstomos disertacijos tyrimo metu nustatytos sąvokos: veiklos ir būsenos (ACT), gyvųjų objektų (ANE) ir negyvųjų objektų bei jų požymių (INANE).

Antrajame trečiosios dalies skyriuje aprašoma sumodeliuota migracijos srities sąvokų sistema – jos visuminė struktūra ir atskirai kiekvienas modelis. Sumodeliuotą migracijos sistemą sudaro trys modeliai:

- 1) Migracijos priežastinė grandinė, jungianti migraciją sukeliančius ir migracijos sukeliamus procesus;

- 2) Migracijos taksonomijos modelis, sudarytas iš trijų smulkesnių dalių, skirtų trimis migracijos rūšims: darbo migracijai, šeimos migracijai ir humanitarinei migracijai;

3) Migracijos procedūros modelis, taip pat sudarytas iš trijų dalių, skirtų kiekvienos migracijos rūšies procedūrai: darbo migracijos procedūrai, šeimos migracijos procedūrai ir humanitarinės migracijos procedūrai.

Detaliai pristatomas kiekvienas modelis: paaiškinama, kokie sąvokų ryšiai įgalino sukurti modelį ir kaip skirtingų tipų ryšiai susijungia į bendrą visumą; aprašoma, kokios sąvokų kategorijos ir konkrečios sąvokos buvo priskirtos kiekvienam modeliui, kokius reiškinius realiajame pasaulyje jos atspindi bei kokie angliški ir lietuviški žodžiai bei frazės vartojami šioms sąvokoms pavadinti. Kiekvienas modelis ir jo dalys taip pat pristatomi struktūruotuose paveiksluose, taip išryškinant sąvokų ryšių tipus ir modelių sisteminius panašumus bei skirtumus.

Ketvirtoji disertacijos dalis skirta migracijos srities lingvistinei dimensijai: teoriniams ir metodiniams analizės principams bei kalbinių raiškos priemonių, vartojamų migracijos srities sąvokų pavadinimams sudaryti anglų ir lietuvių kalbomis, analizei.

Pirmajame ketvirtosios dalies skyriuje pristatomi kognityvinės darybos analizės principai bei sąvokų pavadinimams sudaryti vartojamų leksinių ir sintaksinių priemonių analizės principai. Kiekvieno analizės lygmens metodinis pagrindas vizualizuotas schema, reprezentuojančia sąvokos ir sąvokos pavadinimų anglų bei lietuvių kalbose santykį, taip pabrėžiant, kad analize siekiama išsiaiškinti, kokios kalbinės priemonės vartojamos anglų ir lietuvių kalbose tam pačiam sąvokiniam turiniui išreikšti.

Antrajame ketvirtosios dalies skyriuje pristatomi empirinės analizės rezultatai. Analizės duomenys sisteminami keliais sluoksniais, siekiant išsiaiškinti: 1) ar yra pastebimų kalbinės raiškos skirtumų tarp skirtingiems sąvokiniam modeliams priklausančių sąvokų ir tarp skirtingoms sąvokų kategorijoms (ACT, ANE, INANE) priklausančių sąvokų; 2) kokie kalbinės raiškos skirtumai yra tarp sąvokų pavadinimų anglų kalba ir lietuvių kalbomis. Šis analizės daugiasluoksniškumas lemia ir poskyrių struktūrą: juose kiekvieno modelio ir, kai aktualu, kiekvienos kategorijos duomenys analizuojami atskirai, o pabaigoje rezultatai apibendrinami. Pateikiant iliustracinius duomenų pavyzdžius, visuomet poruojami anglų ir lietuvių kalbų ekvivalentai, nusakantys tą pačią sąvoką. Analizuojami šie aspektai:

- 1) sinonimijos atvejai: dvikalbės sąvokų pavadinimų poros skirstomos pagal sinonimų skaičių kiekviename kalboje (2:1; 1:2; 2:2 ir kt.) bei pagal sinonimų tipus (leksinius, darybinius, sintaksinius ir morfologinius);
- 2) reikšminių dėmenų skaičius: sąvokų pavadinimai skirstomi į monoleksinius ir polileksinius;
- 3) reikšminių dėmenų leksinės reikšmės: kiekviename sąvokų kategorijoje nustatomos sąvokų pavadinimų pagrindinio dėmens ir modifikatorių leksinės reikšmės bei grupuojamos pagal semantinius laukus;
- 4) polileksinių sąvokų pavadinimų modifikacijos tipai: kiekviename sąvokų kategorijoje sąvokų pavadinimai skirstomi pagal modifikatorių vietą pagrindinio

dėmens atžvilgiu, t. y. pagal tai, ar modifikacija yra prepozicinė, postpozicinė ar abipusė (pre- ir postpozicinė);

- 5) polileksinių sąvokų pavadinimų sintaksinė struktūra: kiekvieno modifikacijos tipo sąvokų pavadinimai skirstomi pagal jų sintaksinę struktūrą, reprezentuojamą modifikatorių kalbos dalių žymų sekomis.

Kiekvienas aspektas taip pat išanalizuotas kiekybiškai – atlikta išsami kiekybinė duomenų analizė, atskleidžianti sąvokos pavadinimų darybos tendencijas tiek atskiruose sąvokiniuose modeliuose, tiek tarp modelių.

Išvadosse pateikiami kiekvienos disertacijos dalies svarbiausi rezultatai ir aptariama, kokių naujų žinių jie suteikia apie ištirtąjį objektą.

Autorė pažymi, kad žinių analize ir leksikos analize pagrįstų metodų derinimas suteikė galimybę sąvokų pavadinimus vertinti ne tik kaip konceptualiosios sistemos struktūrinius vienetus, bet kaip ir natūraliosios kalbos vienetus jų natūraliosios vartosenos aplinkoje.

Tekstynų sudarymo ir duomenų gavybos darbai rodo, kad migracijos srities terminologinių duomenų tyrimui būtini dviejų tipų – lygiagrečiojo ir palyginamojo – tekstynai. Jie įgalina surinkti daug išsamesnę migracijos srities terminologinių duomenų imtį, didesnę kiekį informatyviųjų kontekstų, nustatyti daugiau anglų ir lietuvių kalbų ekvivalentų.

Migracijos srities konceptualiosios dimensijos analizė atskleidė, kad migracijos srities sąvokas galima skirti į tris pagrindinius konceptualiuosius modelius, pagrįstus šiais sąvokų ryšiais: ontologiniais (priežasties–pasekmės, dalies–visumos, proceso–rezultato, subjekto–veiklos–objekto) ir loginiais (gimininių ir rūšinių sąvokų). Visi trys modeliai sudaro bendrą migracijos srities sąvokų sistemą, atspindinčią šios srities reiškinių konceptualizavimą tarptautiniuose ir nacionaliniuose dokumentuose.

Migracijos srities lingvistinės dimensijos analizė atskleidė, kokios kalbinės raiškos priemonės vartojamos skirtingų konceptualiųjų modelių ir skirtingų kategorijų sąvokų pavadinimams anglų ir lietuvių kalbose išreikšti. Analizė parodė, kad sinonimija labiausiai paplitusi 2-ajame ir 3-iajame modeliuose, o labiausia paplitęs sinonimų tipas abiejose kalbose yra leksiniai sinonimai (pvz.: *permanent migration* – **pastovioji migracija** / **nuolatinė migracija**, **illegal entry** / **irregular entry** – *neteisėtas atvykimas*). Tyrimas patvirtino ir kitose dalykinėse srityse tyrėjų nustatytą terminų polileksiškumo tendenciją. Disertacijos tiriamojoje medžiagoje polileksiniai vienetai sudaro 92 proc. visų migracijos sąvokų pavadinimų tiek anglų, tiek lietuvių kalbose. Leksinės struktūros analizė atskleidė, kad dauguma sąvokų pavadinimų yra kompoziciniai – jų reikšmę galima suprasti remiantis atskirų dėmenų reikšmėmis. Kiekviename modelyje pavadinimai konstruojami iš skirtingiems semantiniams laukams priklausančių dėmenų. Pagrindinis dėmuo dažniausiai nusako tam tikrą veiklą ar būseną, negyvąjį ar gyvąjį objektą, o modifikatoriai patikslina pagrindiniu dėmeniu nusakomos sąvokos požymius įvairiais aspektais, pvz., sąvokų pavadinimai *asylum for an applicant* – *prieglobstis prašytojui* sudaryti šiuo principu: PAGRINDINIS DĖMUO ‘apsaugos forma’ + MODIFIKATORIUS ‘migracijos dalyvis’.

Sintaksinės struktūros analizė atskleidė, kad 1-ajame ir 3-iajame modeliuose vartojama ir prepozicinė, ir postpozicinė modifikacija, tačiau 2-ajam modeliui, kuris apima migracijos rūšių taksonomiją, postpozicinė modifikacija visai nebūdinga, pvz., *labour migration* – *darbo migracija*. Daugeliu atvejų anglų ir lietuvių kalbų modifikacijos tipai sutampa, tačiau nemaža dalimi atvejų angliški postpozicinės modifikacijos pavadinimai atitinka lietuviškus prepozicinės modifikacijos pavadinimus, pvz., *children of refugees* – *pabėgėlių vaikai*.

Apibendrindama išvadas, autorė teigia, kad jos „gali suteikti vertingos informacijos mokslininkams, užsiimantiems sąvokų sistemų modeliavimu, gretinamąja terminologine analize ir vertimo tyrimais“ (314 p.). Autorė taip pat pažymi, kad tyrimo metu sudaryti lygiagretusis ir palyginamasis tekstynai „gali būti pakartotinai naudojami migracijos srities lingvistiniuose tyrimuose“ (ten pat).

Olgos Ušinskienės disertacija *A Framework of Concepts in the Migration Domain and their Expression in English and Lithuanian (Migracijos srities sąvokų sistema ir raiška anglų ir lietuvių kalbose)* svariai prisideda prie Lietuvos terminologijos darbų, papildydama juos dar vienos specializuotos srities – migracijos – išsamiu terminologiniu tyrimu, reikšmingu savo surinktais duomenimis, jų analize ir metodinėmis įžvalgomis. Kaip pažymi disertacijos autorė, tyrimo rezultatai turi ir praktinę vertę. Migracijos srities sąvokų sistema gali pasitarnauti šios srities specialistams, organizuojant ir perteikiant žinias apie migracijos procesus, bei visuomenės atstovams, norintiems įgyti šių žinių. Lingvistinės analizės rezultatai gali suteikti vertingos informacijos terminų kūrėjams ir vertėjams. Abiejų dimensijų tyrimai gali būti naudingi terminų tvarkybos specialistams ir technologijų kūrėjams, dirbantiems žinių inžinerijos bei automatinės duomenų gavybos srityse. Sukaupti dvikalbiai tyrimo duomenys taip pat gali būti panaudoti sudarant migracijos srities terminų bazę, kuri būtų naudinga migrantams, migracijos institucijų darbuotojams, teisės aktų rengėjams ir vertėjams bei studentams, studijuojantiems migracijos teisę ir politiką.